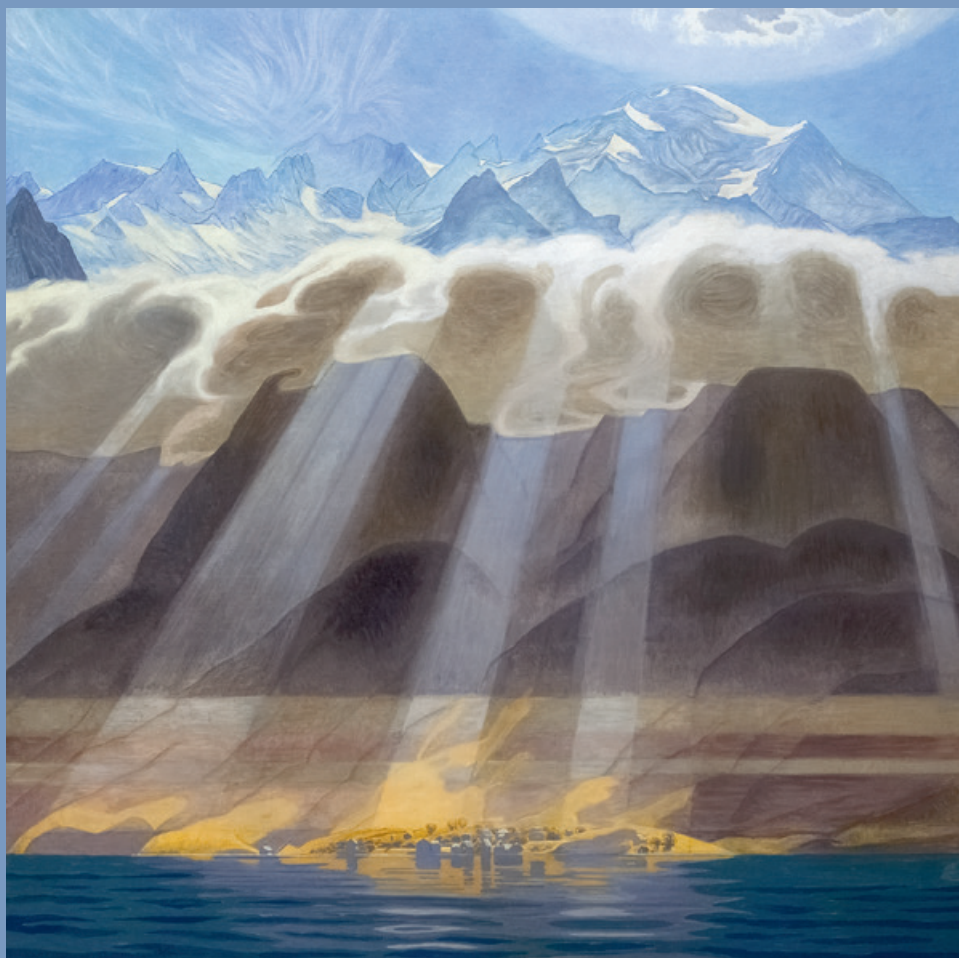

Mogens Pahuus

EKSISTENS OG NATUR

EKSISTENS OG NATUR

Mogens Pahuus

EKSISTENS OG NATUR

Det dobbeltsidige menneske
og dets livsverden

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Eksistens og Natur

© Forfatteren og Aarhus Universitetsforlag 2016

Sats: Anette Ryevad, www.ryevadgrafisk.dk

Omslag: Jørgen Sparre

Forsideillustration: J.F. Willumsen, *Solskin over sydens bjerge*,
1902, olie på lærred, 209 x 208 cm.

Thielska Galleriet, Stockholm. Foto: Tord Lund

© J.F. Willumsen/copydanbilleder.dk

ISBN: 978 87 7184 119 0

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Aarhus N

www.unipress.dk

Udgivet med støtte fra VELUX FONDEN

og Institut for Læring og Filosofi, Aalborg Universitet

**FAGFÆLLE-
BEDØMT**

/ I henhold til ministerielle krav betyder bedømmelsen, at der fra en fagfælle på ph.d.-niveau er foretaget en skriftlig vurdering, som godtgør denne bogs videnskabelige kvalitet.

/ In accordance with ministry requirements, the certification means that a ph.d.-level peer has made a written assessment which justifies this book's scientific quality.

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING	9
<i>Bogens opbygning og metode</i>	16

DEL 1: SAMSPILLET MELLEM EKSISTENS OG NATUR

KAP. 1. AKTIVITET OG HANDLEN	25
<i>Det givne og det opgavemæssige i aktiviteten</i>	28
<i>Situation og livsforløb</i>	33
<i>Sammenfatning</i>	41
KAP. 2. BEVIDSTHED	43
<i>Bevidsthed som oplevelse</i>	43
<i>Bevidsthed som handlen</i>	49
<i>Bevidstgørelse</i>	53
<i>Sammenfatning</i>	56
KAP. 3. FØLELSER	57
<i>Det oplevelsesmæssige i følelserne</i>	58
<i>Det handlende i følelsen – med medfølelse som eksempel</i>	63
<i>Hans Lipps om affekter og stemninger</i>	69
<i>Livsmod og livsangst</i>	74
<i>Sammenfatning</i>	78
KAP. 4. ERKENDELSE	79
<i>Sansningen og fornemmelsen</i>	79
<i>Begribelse og tænkning</i>	83
<i>Kropslig-emotionel erfaring</i>	88

<i>Det kropsligt emotionelle og sanserne</i>	94
<i>Sammenfatning</i>	95
KAP. 5. LEGEME, SJÆL OG ÅND	97
<i>Samspillet mellem de forskellige former for det åndelige</i>	100
<i>Hans Lipps om krop, sjæl og ånd</i>	102
<i>At have en krop og at være en krop</i>	106
<i>Krop og sind</i>	108
<i>Sammenfatning</i>	110
DEL 2: EKSISTENTIALITET: AT FØRE SIN TILVÆRELSE	
KAP. 6. FRI VILJE OG ANSVARLIGHED	115
<i>Grader af selvbestemmelse</i>	121
KAP. 7. SKYLD OG SKAM	133
<i>Svigt i forhold til andre – og skyld</i>	136
<i>Svigt i forhold til sig selv – og skam</i>	139
<i>Skyldkultur og skamkultur</i>	141
<i>Skyld og skam i forhold til patienter</i>	143
<i>Skyld og skam som holdninger og som følelser</i>	144
<i>Overdreven skyld og skam</i>	147
KAP. 8. TILGIVELSE, ACCEPT OG FORSONING	149
<i>Tilgivelse og nåde</i>	154
<i>Sammenfatning</i>	155
DEL 3: NATUR – DET GIVNE I OG OMKRING MENNESKET	
KAP. 9. VORT FORHOLD TIL OMGIVELSERNE	159
<i>Elementerne</i>	160
<i>Lyset og farverne</i>	170

<i>Lys og mørke, lys og liv</i>	174
<i>Farverne og elementerne</i>	179
<i>Rum og tid som grundvilkår</i>	180
<i>Den cykliske og velkendte over for den lineære og ukendte tid</i>	181
<i>Vor menneskeskabte omverden</i>	185
<i>Sammenfatning</i>	189
KAP. 10. NATURETIK	191
<i>Det gode liv for mennesker</i>	192
<i>Det gode liv for planter og dyr</i>	194
<i>Det etisk-moralske for mennesker</i>	195
<i>Det etisk-moralske i forhold til dyr og planter</i>	196
<i>Sammenfatning</i>	198
KAP. 11. VORT FORHOLD TIL DEN INDRE NATUR	199
<i>Lyst ved og nydelse</i>	200
<i>Lyst til og glæde ved</i>	200
<i>Smerte og lyst</i>	203
<i>Oplagthed, vitalitet og træthed</i>	204
<i>Sammenfatning</i>	208
DEL 4: NATUR OG EKSISTENS I FORHOLD TIL MEDMENNESKET	
KAP. 12. TO GRUNDHOLDNINGER:	
AGTELSE OG ACCEPT	211
<i>Personens midte og menneskets kerne</i>	211
<i>Det personlige og det menneskelige</i>	215
<i>De to grundholdninger i relation til trøst</i>	222
<i>Trøst og død</i>	227
<i>Taktfuldhed og tilbageholdenhed i samvær og samtale</i>	228
<i>Blufærdighed</i>	234
<i>Den gode eksistentielle samtale</i>	237

KAP. 13. GRUNDLÆGGENDE RELATIONER	
TIL ANDRE	241
<i>Tillid og tro</i>	241
<i>Tolerance, loyalitet og fjendskab</i>	244
<i>Kærlighed og sorg</i>	247
<i>Forbundethed med andre og ensomhed</i>	251
<i>Bedømmelse af andre</i>	254
<i>At blive såret, krænket, ydmyget</i>	260
<i>Anerkendelse og forurettelse</i>	265
KAP. 14. DYDER I FORHOLD TIL ANDRE	269
<i>Hensyntagen i forhold til andre</i>	271
<i>Taknemmelighed</i>	274
<i>Taknemmelighedens mange former</i>	276
<i>Taknemmelighed som sindsbevægelse, som stemning og som holdning (dyd)</i>	278
<i>Taknemmelighed over for konkrete andre mennesker</i>	281
<i>Taknemmelighed i forhold til fællesskaber og samfund</i>	284
<i>Taknemmelighed i forhold til tilværelsen som sådan</i>	288
<i>Sammenfatning</i>	291
AFSLUTNING	293
LITTERATURLISTE	297

INDLEDNING

Tesen i denne bog er, at mennesket er karakteriseret ved to grundtræk. For det første er det et eksisterende væsen, hvor “eksistens” vil sige, at mennesket er til på den måde, at det bestandigt må tage sig selv og sit liv op, bestandigt har at være, bestandigt må forholde sig til sig selv og sin situation ud fra en bestemt forståelse af sig selv og en dermed korreponderende forståelse af sin verden eller sin situation. Som eksisterende er mennesket et væsen, der i en vis forstand skaber sig selv, ikke på forhånd har en bestemt natur eller essens, for hvem det altså gælder, at eksistensen går forud for eksistensen – med Sartres formulering.

For det andet er mennesket et væsen, der er til på den måde, at det – som et levende væsen – har bestemte potentialer og dermed rummer noget givet, og også er til på den måde, at det er til sammen med andet, dvs. forviklet med eller indfældet i sine omgivelser, med sin legemlighed, sit stofskifte, sit åndedrag og med sine sanser (i en åbenhed for verden).

Denne opfattelse af mennesket som dobbeltsidigt er jeg først og fremmest inspireret til af Hans Lipps. Med sin betoning af, at menneskets natur foruden at være karakteriseret ved sin eksistens også kendetegnes ved sin natur, ved at være et leve-væsen (med Lipps’ egne ord: “die Natur des Menschen ist weiter als die Verfassung seiner Existenz” – Lipps 1954: 214. Sml. også Lipps 1941: 60), adskiller Lipps sig i hvert fald i nogen grad fra dels andre eksistensfilosoffer, som bl.a. Kierkegaard, Heidegger og Sartre, der betoner menneskets eksistentialitet og har meget lidt at sige om mennesket som levvæsen, dels andre livsfilosoffer, som fx. Feilberg, Jakob

Knudsen og K.E. Løgstrup, som betoner menneskets karakter af at rumme noget givet og af at høre til i en sammenhæng (jf. Løgstrups givne “suveræne livsytringer” og Knudsens betoning af, at det at være sig selv er at være til i hengivelse til en anden, jf. Pahuus 1994: 23-30). Dog spiller eksistentialiteten også en rolle for dem.

Dette, at mennesket er et dobbeltsidigt væsen, er ikke en ny erkendelse. Faktisk skelner vi alle i dagliglivet – og i dagligsproget – mellem de to sider hos mennesket. Bl.a. med vor skelnen mellem det menneskelige og det personlige. Vi møder andre dels som mennesker eller medmennesker, dels som personer. Ethvert individ rummer en dobbelthed, hvor vi kan fokusere enten på mennesket, det menneskelige i den anden, eller på personen, det personlige i den anden. Det menneskelige i den anden er det givne i den anden, som vi ser som liv, som en særegen form for liv (som en af livets uopfindelige nuancer (J.P. Jacobsen)). Det personlige (personmæssige) i den anden er det opgavemæssige i den anden, dette, at den anden tager sig selv og sin situation op og fører sit liv, giver det en bestemt udformning. Altså eksistens – til forskel fra liv.

Både det menneskelige og personmæssige kan være mere eller mindre fremtrædende hos den anden – kan foreligge i grader. En person kan være mere eller mindre menneskelig og fuld af det menneskelige. Det sidste er man, når man er fuld af liv (livfuld), fyldt med livsmod, livsglæde, livskraft og livsfølelse, når man altså er “virkeligt levende”. Og den anden kan i større eller mindre grad være en person. Et lille barn er et virkeligt menneske (“sådan et lille menneske”) uden endnu at være blevet en egentlig person. Man er jo mere af en person, jo mere man – i gennemsigtighed for sig selv og sine egne tilskyndelser – står bag sin handlen som en ansvarlig midte.

Det menneskelige går ikke blot på det mere eller mindre levende i et menneske, altså på det generelt bevægelige og dynamiske i et menneske. Det går også på det følelsesmæs-

sige i et menneske, som da også er en form for bevægelse og evne til bevægelighed (sml. det engelske ord *emotion*, som har med *motion* (bevægelse) at gøre). Og følelser har at gøre med at kunne berøres af og bevæges af andre menneskers liv. Dette kommer sprogligt til udtryk i modstillingen af menneskelig med umenneskelig (og koblingen af menneskelighed med medmenneskelighed).

Det personlige (og personmæssige) har med personlighed at gøre. En personlighed har i høj grad formet sig selv ved aktivt at have forholdt sig til, hvad der er vederfaredes ham eller hende, og ved på den måde at have formet og udformet sig selv og sit liv. Jo mere person, jo større grad af personlighed. Derfor ligger der et løfte og en garanti i udsagnet: “Det skal jeg personligt tage mig af”. Også som person har man et forhold til andre. I modstillingen af en personlig relation med en mere upersonlig relation viser det sig, at man som person kan tage ansvar i forhold til den anden. I et personligt forhold regner man med hinanden, med den andens loyalitet, pålidelighed, og man kan her opfatte den anden i dennes unikhed, i dennes anderledeshed.

Det har som sagt karakteriseret adskillige tænkere i den eksistentielt-fænomenologiske tradition, at de temmelig ensidigt har fokuseret på menneskets eksistentielle forfatning og ikke i tilstrækkelig grad har medtænkt menneskets naturside. Det gælder fx Heidegger, og her har så først Hans Lipps og dernæst Løgstrup reageret mod denne ensidighed. Lipps skriver om Heidegger: “Heidegger udformer en metafysik om den menneskelige *eksistens*. Men der er ikke henvist til endeligheden i retning af en forfatnings tidslighed i sansernes formåen, i menneskets natur, som det deler med dyret – hvorved natur her er det, som et væsen formår i sammenhæng med andet” (Lipps 1954: 174). Løgstrup peger især på Heideggers ignorering af sanserne: “Ignoreringen af sansningen er et indicium for, at den absolut satte og selvberoende bevidsthed forvandlet

går igen i, hvad man kunne kalde Heideggers transcendentale historicitet” (Løgstrup 1984: 224. – Sml. også Wolf 2014: 158-59). Tilsvarende finder man en lignende ensidighed hos Sartre, som så kritiseres af Merleau-Ponty for netop i for ringe grad at medtænke kroppen og sansningen.

Til de ensidige eksistenstænkere mener jeg, man må sige, at det er oplagt og indlysende, at der findes noget givet. Ellers måtte en person igennem sin forholden sig til sig selv skabe sig selv ud af intet. Man kan også sige, at det at forholde sig til noget rent logisk må indebære, at der på forhånd findes noget, som man kan forholde sig til. Eva Maria von Busse udvikler (i sit efterskrift til Lipps 1954) denne tanke således: Menneskets eksistens implicerer, at den menneskelige væren må være en væren, som kan tages op. Det er en indre betingelse for dets eksistens, at det allerede i sin fornemmen og sansning er “med tingene”, og for så vidt som dets fornemmelse/sansning – til forskel fra dyrets – ikke er fikseret på noget bestemt, vil den tydeliggøres, vil noget erkendes i denne. “Die Existenz des Menschen, sein Selbstsein, ist als Können, innerlich, nicht zu lösen von seiner leiblich-geistigen *Natur*, auf Grund derer sein Dasein schon ein solches ist, das aufgenommen werden “will” (Lipps 1954: 214).

Og til de ensidige natur-tænkere vil jeg sige, at det er lige så oplagt og indlysende, at det givne ikke er noget uforanderligt. I og med at en person tager det givne op og gør noget med det, er det muligt, at det forandres og omskabes. Det må på forhånd være et åbent spørgsmål, i hvilken udstrækning det givne omformes og forandres, i og med at personen forholder sig til det.

Denne bog består af en lang række analyser af konkrete menneskelige fænomener, hvor jeg har set det som opgaven at gøre disse fænomener transparente for de to grundtræk: eksistens og natur. Det betyder, at vi bestandigt kommer tilbage til disse to grundtræk, at der på denne måde bliver tale

om noget vist overlappende og nogle gentagelser. Jeg håber imidlertid, at det vil vise sig, at der bestandigt afdækkes nye aspekter af de to grundforhold, og at gentagelserne derfor ikke vil opleves som blotte og bare gentagelser.

Jeg kalder denne opfattelse af mennesket for dobbeltsidig, og derfor kunne man også kalde den for en dualistisk menneskeopfattelse. Men her er det afgørende at skelne denne dualisme fra den sædvanlige sjæl-legeme-dualisme i filosofien. Lad os se nærmere på den traditionelle modstilling mellem sjæl og legeme for klart at kunne se forskellen mellem denne opfattelse og min tese om menneskets dobbeltsidighed.

Ingen kan sætte spørgsmålstegn ved, at et menneske i hvert fald *også* har en naturside. Mennesket er en fysisk, materiel størrelse, nærmere bestemt et kropsligt-levende væsen. Og som et sådant er det en del af såvel den ikke-levende som den levende natur og indfældet i denne. Vi kan ikke undgå at erfare vor egen tyngde, at vi fylder mere eller mindre i rummet, at vi kan støde sammen med andre ting, der optager plads i rummet, og vi kan ikke undgå at erfare, at andre ligner de øvrige fysiske genstande. På tilsvarende måde kan vi ikke undgå at erfare, at vi er kropsligt-levende væsener. Fx på den måde, at vi med jævne mellemrum må indtage mad og drikke og udskille affaldsprodukter, altså har et stofskifte til fælles med alle andre levende væsener. At vi derfor også er vokset, fra vi var små, og har forandret os kropsligt. At vi tilhører den slags kropslige væsener, som er i stand til at bevæge sig og forandre sted i rummet. Og endelig kan vi ikke overse vor indfældethed i naturen. Vi er *med* de andre ting gennem vore sanser: Vi ser, hører, smager, lugter, mærker tingene omkring os.

Lige så sikkert som vi er fysiske og kropsligt-levende væsener, er vi noget mere end det. Noget mere på den måde, at vi har en slags afstand til, frigjorthed fra det fysiske og kropslige, hvorfor vi også i en vis forstand er løftet ovenud af naturen. Dette har vi en tilbøjelighed til at tænke om på

to forskellige måder. For det første kan vi tænke om det som noget indre, der udtrykker sig i det ydre, dvs. det fysiske og det kropslige, og da anvender vi ordet det sjælelige. For det andet kan vi tænke om det som noget højere og mere frit, som evnen til at forholde sig til det fysiske og kropsligt givne, og da anvender vi enten ordet eksistens (det eksistentielle) eller ånd og det åndelige.

Vi har altså for det første en oplevelsesmæssig inderside: kroppens sammenstød med bordkanten opleves, føles eller mærkes som et hårdt slag, måske endog som en dump smerte. En anden person kan se sammenstødet mellem min krop og bordet, men kan ikke opleve den hårdhed og den smerte, jeg oplever. Derfor taler vi om det indre og i en vis forstand private.

For det andet har vi den elementære erfaring, at et menneske ikke bare er udleveret til de indre og ydre påvirkninger, men gør noget ved dem, forholder sig til dem og i den forstand har afstand til dem og en vis frihed i forhold til dem. Det er som sagt denne frihed og hermed forbundne ansvarlighed, der ligger i talen om eksistens og ånd og det åndelige.

Disse to sider af mennesket – det legemlige over for det sjælelige og det åndelige – har man i filosofien altid haft svært ved at forstå i sammenhæng med hinanden. Det er forholdet mellem disse to størrelser, som har givet anledning til de årtusindgamle filosofiske problemer, man kalder sjæl-legeme-problemet og fri vilje-problemet. Det første problem fokuserer på sammenhængen mellem det sjælelige og det legemlige, og det andet problem fokuserer på forholdet mellem det naturmæssige eller fysisk-kropslige og det eksistentielle eller åndelige.

Når man ser på forslagene til løsning af disse to problemer i filosofien, fremgår det klart, at man ikke har formået at forstå sammenhængen mellem de to sider af mennesket. For de allerfleste løsningsforslag beløber sig til en anerkendelse af kun den ene side af mennesket, idet man omfortolker